

УДК 63+366

К. М. Дідур,
к. е. н., докторант кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-0308>

DOI: 10.32702/2306-6792.2025.8.132

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОДОВОЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

K. Didur,
PhD in Economics, Doctoral candidate of the Department of Economics,
Dnipro State Agrarian and Economic University

THE INTERCONNECTION OF FOOD AND ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY

У статті досліджено проблему продовольчої безпеки як один із ключових аспектів національної та економічної безпеки держави, що має стратегічне значення для забезпечення стабільності та розвитку країни. Досліджено глобальні виклики, зокрема кліматичні зміни, політичну нестабільність, економічні потрясіння та пандемії, які посилюють значення продовольчої безпеки в сучасному світі. Розглянуто важливість внутрішнього виробництва, підтримки місцевих виробників та розвитку аграрної інфраструктури для забезпечення стабільних поставок продовольства, зменшення залежності від зовнішніх факторів і сприяння економічному зростанню.

Проблема продовольчої безпеки розглянута через призму історичних і сучасних концепцій національної безпеки, починаючи з античної філософії та до сучасних теоретичних підходів. Досліджено питання, що виникають у контексті економічної безпеки, зокрема в Україні, де національна безпека регулюється законами та стратегічними документами. Розглянуто різні підходи до визначення продовольчої безпеки та її взаємозв'язок з економічною і соціальною стабільністю країни.

Досліджено важливість комплексного підходу до оцінки рівня продовольчої безпеки, включаючи не тільки кількісні показники, але й якісні характеристики продуктів харчування, що є важливими для здоров'я населення. Остання частина статті присвячена питанням законодавчого регулювання продовольчої безпеки в Україні та існуючим проблемам у контролі за якістю продуктів харчування, що можуть підірвати довіру до національної аграрної системи.

Запропоновано модель оцінки рівня продовольчої безпеки, що враховує як кількісні, так і якісні аспекти забезпечення населення продуктами харчування. Запропоновано шляхи удосконалення державної політики у сфері сільського господарства для підвищення стабільності національної продовольчої системи. Визначено фактори, що впливають на продовольчу безпеку, серед яких розвиток аграрної інфраструктури, технологічна модернізація, ефективне управління природними ресурсами та адаптація до кліматичних змін. Також виявлено загрози: залежність від імпорту, ослаблення національного виробництва, економічна дестабілізація через війну, порушення логістичних ланцюгів та нестача інвестицій в аграрний сектор.

The article examines the issue of food security as one of the key aspects of national and economic security, which is of strategic importance for ensuring the stability and development of the country. Global challenges, including climate change, political instability, economic upheavals, and pandemics, are explored, all of which emphasize the significance of food security in the modern world. The importance of domestic production, support for local producers, and the development of agricultural infrastructure are discussed as essential for ensuring stable food supplies, reducing dependence on external factors, and fostering economic growth.

The problem of food security is analyzed through the lens of historical and contemporary concepts of national security, ranging from ancient philosophy to modern theoretical approaches. Issues arising in the context of economic security, particularly in Ukraine, where national security is regulated by laws and strategic documents, are investigated. Various approaches to defining food security and its relationship with the country's economic and social stability are discussed.

The study emphasizes the importance of a comprehensive approach to assessing the level of food security, including not only quantitative indicators but also the qualitative characteristics of food products, which are critical for the health of the population. The final part of the article is devoted to the legislative regulation of food security in Ukraine and existing problems in controlling the quality of food products, which may undermine trust in the national agricultural system.

A model for assessing the level of food security is proposed, considering both quantitative and qualitative aspects of providing the population with food. The article suggests ways to improve state policy in agriculture to enhance the stability of the national food system. The article identifies the factors influencing food security, among which the most significant are the level of development of agricultural infrastructure, technological modernization of production, effective management of natural resources, and adaptation to climate change. It also outlines the threats to food security, including dependence on imports, weakening of national production, economic destabilization caused by war, disruption of logistics chains, and a lack of investment in the agricultural sector.

Ключові слова: аграрна політика, внутрішнє виробництво, глобальні виклики, законодавче регулювання, економічна безпека, національна безпека, продовольча безпека, соціальні та екологічні загрози, якість продуктів харчування.

Key words: agricultural policy, domestic production, global challenges, legislative regulation, economic security, national security, food security, social and environmental threats, food quality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продовольча безпека є ключовим елементом національної безпеки, оскільки забезпечення стабільного постачання продуктів харчування є основою соціальної стабільності, економічного розвитку та державної суверенітету. Вона охоплює не тільки питання доступності та якості продуктів харчування, але й створення умов для стабільного внутрішнього виробництва, здатного адаптуватися до глобальних економічних і політичних коливань, а також забезпечувати країну продовольством незалежно від зовнішніх загроз. У свою чергу, економічна безпека є основою функціонування національної економіки, формуючи передумови для сталого розвитку всіх її секторів, включаючи сільське господарство, що безпосередньо пов'язано з продовольчою безпекою.

У сучасних умовах нестабільності економіки, політичних криз і екологічних викликів, проблема продовольчої безпеки набуває нових вимірів. Відсутність ефективної стратегії щодо розвитку внутрішнього виробництва, зростаюча залежність від імпорту продовольчих товарів та негативні наслідки зміни клімату ставлять під загрозу не тільки продовольчу безпеку, але й економічну стабільність країни. Для України, як аграрно орієнтованої держави, ці питання набувають особливої важливості, оскільки

країна має величезний потенціал у сільському господарстві, однак стикається з низкою проблем, що стримують його ефективний розвиток. Серед таких проблем — необхідність інтеграції інноваційних технологій, використання сучасних інвестиційних механізмів та адаптація фінансових інструментів до умов глобальних економічних та політичних викликів.

Таким чином, для забезпечення сталого розвитку продовольчої системи необхідно визначити ефективні механізми взаємодії між продовольчою та економічною безпекою, що дозволить створити умови для досягнення національної стабільності, зменшення зовнішньої залежності та зростання внутрішнього виробництва сільськогосподарської продукції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Продовольча та економічна безпека в системі національної безпеки є предметом широких наукових дискусій, зокрема в контексті забезпечення стабільного розвитку економіки в умовах глобальних викликів сьогодення. В дослідженнях, опублікованих протягом останніх років, значна увага приділяється ролі продовольчої безпеки як одного з основних елементів національної економічної безпеки, зокрема в умовах постійних економічних та політичних криз, військових конфліктів, техно-

генних катастроф та глобалізації економічних процесів. Визначення основних чинників, які впливають на продовольчу стабільність, а також пошук ефективних моделей забезпечення продовольчої безпеки, набуває все більшої актуальності.

У сучасних дослідженнях, присвячених взаємозв'язку продовольчої та економічної безпеки в контексті національної безпеки, важливу роль відіграють праці ряду авторів, які суттєво доповнили теоретичні та практичні аспекти цієї проблематики. Так, Я. Алексєєва у своїй роботі зосереджується на визначенні основних аспектів продовольчої безпеки, підкреслюючи її важливість для ефективного державного управління [1]. З.С. Варналій аналізує економічну безпеку з точки зору її впливу на стабільність національної економіки, наголошуючи на необхідності розробки стратегій, що забезпечують стійкість продовольчих систем [3]. Гумеров, Назаренко та Павлов вказують на актуальні проблеми продовольчої безпеки в умовах глобальних викликів, пропонуючи нові підходи до її розуміння в контексті соціальних і економічних змін [4]. М. Заходим звертає увагу на інтеграцію продовольчої безпеки в економічну політику держави, розглядаючи її як важливий компонент національної безпеки [7]. С.М. Кваша вивчає економічну безпеку аграрного сектора, визначаючи його значення для забезпечення продовольчої безпеки [8]. Мандзіновська Х.О. пропонує теоретико-методологічну основу для аналізу економічної безпеки, розглядаючи її в контексті широкої системи національної безпеки [10].

Проблематика національної та економічної безпеки посідає ключове місце в сучасних дослідженнях з державного управління, міжнародних відносин та філософії політики. Окрім українських авторів, значний внесок у розробку цієї проблематики зробили міжнародні організації, зокрема FAO [17], Група експертів високого рівня (HLPE) [18], які сформулювали глобальні стандарти щодо продовольчої безпеки, що є основою для національних політик у багатьох країнах. В умовах глобалізаційних викликів, регіональних конфліктів та економічної турбулентності визначення сутності, змісту та механізмів забезпечення безпеки набуває особливої актуальності. Україна як держава, що перебуває у стані затяжної війни, переживає трансформаційні процеси у всіх сферах національного буття, що вимагає нового осмислення концептів безпеки, зокрема в їхньому філософському, історичному та практичному вимірах та підкреслює актуальність

подальших наукових розробок та глибокого вивчення цієї теми.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження методологічних аспектів забезпечення продовольчої безпеки як складової національної та економічної безпеки України, визначення основних викликів та загроз, що виникають у цьому контексті, а також розробка рекомендацій щодо удосконалення державної аграрної політики та механізмів підтримки внутрішнього виробництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблема продовольчої безпеки є однією з найбільш актуальних та складних в умовах сучасного глобалізованого світу. Вона не лише безпосередньо стосується забезпечення населення необхідними продуктами харчування, а й має стратегічне значення для стабільності та розвитку держави. У сучасному світі, де глобальні виклики, такі як політична нестабільність, збройні конфлікти, економічні потрясіння та пандемії, техногенні катастрофи, стають дедалі більш вираженими, питання продовольчої безпеки набувають нових вимірів і стають одним з ключових пріоритетів у національних стратегіях провідних держав. Від забезпечення стабільного доступу до продовольства залежить не лише благополуччя населення, але й здатність країни адаптуватися до змін та зберігати свою економічну й соціальну стабільність у умовах невизначеності.

У більшості розвинених держав питання продовольчої безпеки врегульовано через національні закони, політичні стратегії, нормативно-правові акти та спеціалізовані програми, спрямовані на забезпечення стійкого і доступного продовольчого постачання. Продовольча безпека не лише охоплює внутрішнє виробництво, але й активну зовнішньоекономічну діяльність, що дозволяє диверсифікувати джерела постачання продовольства та зменшити залежність від зовнішніх факторів.

Ключовим чинником, що забезпечує стабільність продовольчих поставок, є підтримка місцевих виробників, розвиток аграрної інфраструктури та раціональне використання природних ресурсів, що дозволяє країнам не лише вирішувати проблему внутрішнього забезпечення продуктами харчування, але й сприяти економічному зростанню, зменшенню соціальної нерівності та зміцненню міжнародних економічних і політичних позицій. Таким чином, продовольча безпека є важливою складовою

економічної безпеки держави, що має вплив на її економічну стабільність, соціальний розвиток та міжнародний статус.

Поняття національної безпеки є достатньо складним, багатограним і до сьогодні не має єдиного загальноприйнятого визначення у науковому середовищі. Його еволюція бере початок ще з античної доби, коли мислителі як Платон та Арістотель формували перші уявлення про стабільність держави та безпеку як стан гармонії й порядку. Арістотель розглядав безпеку як базову передумову самозбереження [2], а Платон у своїй праці "Держава" (Політея) пов'язував державну стабільність з економічною поміркованістю. Він зазначав, що надмірне прагнення до розкоші та споживання провокує дефіцит ресурсів і спонукає до експансії, що своєю чергою створює умови для конфліктів [13]. Таким чином, економічна рівновага вважалась основою державної безпеки.

У середньовічній філософії термін "безпека" вже трактується в етичному та політичному вимірах. За Т. Гоббсом, у "Левіафані" (1651), природний стан людства — це анархія і війна всіх проти всіх. Страх перед насильством та смертю спонукає людей утворювати державу, яка втілює верховну владу, встановлює порядок і гарантує захист. Водночас Гоббс підкреслює, що держави, подібно до індивідів, можуть діяти егоїстично на міжнародній арені, дбаючи передусім про власну безпеку. Дане визначення наближує сучасне трактування національної безпеки до реалістичних моделей міжнародної політики, де інтереси держав є первинними щодо моралі чи глобальної справедливості [19].

Наприкінці XVIII — на початку XIX століття відбувається кардинальний перегляд підходів до розуміння безпеки, що знаменує перехід від колективних, державоцентричних моделей до нових концепцій, орієнтованих на індивіда. У цей період набувають розвитку ідеї індивідуальної та особистої безпеки як базових складових суспільного устрою. Провідні політико-правові документи епохи — зокрема Декларація незалежності США (1776) та Декларація прав людини і громадянина, прийнята у Франції у 1789 році — проголошують безпеку однією з невід'ємних природних прав людини нарівні з правом на життя і свободу. Дані ідеї значною мірою вплинули на формування подальших міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Важливим етапом у цьому процесі стало ухвалення Загальної декларації прав людини у

1948 році, де в статті 3 зазначено, що кожна людина має право на життя, свободу і особисту недоторканність. Це положення не лише закріпило принцип поваги до гідності людини, а й стало основою для формування концепції безпеки людини (human security), яка в подальшому трансформувалася у важливий напрям глобального дискурсу безпеки. Відтак безпека починає розглядатися не лише як захист держави, а як комплекс умов, необхідних для вільного, гідного та безпечного існування кожного індивіда в соціумі.

Після завершення "холодної війни" глобальний безпековий дискурс зазнає суттєвих трансформацій, переходячи від традиційного, здебільшого військово-орієнтованого розуміння до ширшого, гуманітарного бачення. У 1994 році Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) представила новаторську концепцію людської безпеки, яка значно розширила поле безпекових досліджень. Ця парадигма включає не лише воєнну, а й економічну, продовольчу, екологічну, соціальну та політичну безпеку, наголошуючи на потребі забезпечення базових умов для гідного життя кожної людини. Продовольча безпека в цій системі посідає особливе місце, оскільки гарантує безперервний доступ до достатнього та якісного харчування, що є невід'ємною умовою виживання та розвитку [25].

У сучасних теоретичних підходах безпека дедалі частіше аналізується в межах конструктивістських та дискурс-аналітичних парадигм. Зокрема, представники Копенгагенської школи безпеки, серед яких провідну роль відіграють Баррі Бузан і Оле Вевер, запропонували концепцію сек'юритизації. Відповідно до неї, питання стає "безпековим" не лише внаслідок об'єктивних загроз, а як результат мовленнєвого акту, коли певна проблема виводиться з поля звичайної політики й потрапляє до сфери нагальної уваги суспільства та держави. Такий підхід дає змогу не лише ідентифікувати справжні ризики, а й усвідомити потенціал для маніпуляцій: зокрема, загрози економічного чи екологічного характеру можуть бути представлені як екзистенційні, що виправдовує надзвичайні заходи впливу [16].

Зі свого боку, британська дослідниця Сьюзен Стрендж у межах теорії світової політичної економії виокремила безпеку як одну з чотирьох основних структур влади поряд із фінансовою, виробничою та інформаційною. В її інтерпретації безпекова структура охоплює інститути та механізми, що забезпечують захист суспільства від загроз насильства та спри-

яють збереженню соціального порядку і стабільності [23].

Таким чином, сучасне бачення національної безпеки є багатовимірним і включає політичну легітимність та стабільність, економічну стійкість, продовольчу та екологічну безпеку, соціальну справедливість, а також дотримання прав і свобод людини. Його теоретична база формувалася як під впливом історико-філософських традицій, так і завдяки міжнародно-правовим актам, серед яких особливу роль відіграють Загальна декларація прав людини (1948), Декларація тисячоліття ООН (2000), щорічні доповіді ПРООН про людський розвиток, а також резолюції та документи Ради Безпеки ООН. Усе це створює підґрунтя для інтеграції людського виміру безпеки у стратегічне планування національної політики, з урахуванням глобальних викликів і потреб сталого розвитку.

У сучасному українському контексті національна безпека визначена у Законі України "Про основи національної безпеки" (2018, № 2469-VIII), який акцентує увагу на комплексному захисті життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави. У період повномасштабної військової агресії з боку російської федерації питання національної безпеки набуло першочергового значення не лише у воєнному, а й у соціально-економічному та гуманітарному аспектах. Таким чином, концепція національної безпеки постійно трансформується, адаптуючись до нових викликів і загроз сучасності. Її розуміння потребує міждисциплінарного підходу, що охоплює як історичні джерела, так і сучасні геополітичні реалії [5].

Поняття економічної безпеки набуло концептуального оформлення лише упродовж XX століття, що стало відповіддю на зміну природи глобальних загроз і посилення ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів. Економічна безпека почала розглядатися як один із фундаментальних елементів загальнонаціональної стабільності, необхідний для забезпечення сталого розвитку, соціального добробуту населення та ефективного функціонування державних інститутів. Перший офіційний прояв цього поняття зафіксовано у Сполучених Штатах Америки у 1934 році, коли за ініціативою президента Франкліна Делано Рузвельта було створено Федеральний комітет з економічної безпеки. У своїй програмній доповіді комітет сформулював базові принципи нової економічної політики, яка мала на меті гарантувати кожному громадянину належний рівень добробуту, незалежно від віку, працез-

датності чи соціального статусу. Серед ключових завдань визначалися подолання бідності, забезпечення зайнятості, соціального захисту та зменшення залежності від зовнішніх обставин, що визначило вектор подальшого розвитку державного втручання у соціально-економічну сферу.

Згодом ідея економічної безпеки отримала міжнародне визнання. У 1987 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію, яка підкреслювала важливість глобальної економічної співпраці для забезпечення стабільності у сферах міжнародної торгівлі, фінансів і валютної політики. Цей документ заклав підґрунтя для розуміння економічної безпеки як спільного глобального інтересу, а не лише як внутрішнього питання окремих держав.

У міру посилення процесів глобалізації та взаємозалежності між національними економіками економічна безпека дедалі частіше почала сприйматися як стратегічний ресурс. Держави націлюються не лише на захист від економічних ризиків, таких як фінансові кризи, інфляція чи залежність від імпорту, а й на створення систем стійкості, здатних адаптуватися до зовнішніх викликів. У цьому контексті економічна безпека перетворюється на інтегральний вимір національної безпеки, що включає енергетичну, технологічну, інвестиційну та продовольчу компоненти. Такий підхід передбачає розробку довгострокових стратегій економічного розвитку, ефективне управління ресурсами та формування політики, орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності держави в умовах мінливої глобальної економіки.

В українському правовому полі визначення економічної безпеки з'явилося з ухваленням ключових стратегічних документів. Зокрема, у "Стратегії економічної безпеки України до 2025 року" вона визначається як стан економіки, при якому забезпечується реалізація національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, а також здатність до саморозвитку [15]. У сучасній науковій літературі питання структуризації економічної безпеки держави залишається дискусійним, адже дослідники пропонують різні підходи до визначення її основних компонентів. Так, за узагальненими висновками Х. О. Мандзіновської, значна частина фахівців у сфері економічної безпеки виокремлює низку ключових складових, що мають критичне значення для оцінки економічного стану України. Серед них називають сировинно-ресурсну, енергетичну, фінансову, соціальну, інноваційно-технологічну, продовольчу та зовнішньоекономічну безпеку. Вод-

ночас сама науковиця наголошує на необхідності концентруватися лише на тих складових, що безпосередньо стосуються економічних процесів та їх впливу на функціонування держави. У цьому контексті вона виокремлює інвестиційно-інноваційну, фінансову, зовнішньоекономічну, продовольчу та енергетичну безпеку як базові елементи економічної стійкості країни [10].

Альтернативне бачення природи економічної безпеки запропоновано З. С. Варналієм, який розглядає її як багаторівневу систему з численними структурними елементами. На його думку, до складу економічної безпеки мають входити такі взаємопов'язані компоненти, як сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, соціальна, інноваційно-технологічна, продовольча та зовнішньоекономічна безпека. Такий інтегрований підхід дозволяє комплексно охопити динаміку сучасного економічного середовища, акцентуючи увагу на необхідності розвитку людського капіталу, модернізації науково-технологічної бази та вдосконаленні механізмів державного регулювання в умовах швидкозмінного глобального контексту [3].

Більш розширене тлумачення економічної безпеки пропонують дослідники М. І. Копитко та Д. А. Заверуха. Вони пропонують включати до її структури не лише ключові фінансові, соціальні, інвестиційні та енергетичні компоненти, а також науково-технологічну, інформаційну, зовнішньоекономічну, продовольчу та демографічну безпеку. Особливий акцент вони роблять на демографічному чиннику, розглядаючи його як критичну складову, що безпосередньо впливає на здатність держави до довготривалого самовідтворення [9]. З огляду на наслідки повномасштабної військової агресії російської федерації проти України, внаслідок якої понад 6,28 мільйона громадян були змушені залишити країну, дослідники наголошують на ризиках затяжної демографічної кризи. Цей фактор створює передумови не лише для дефіциту трудових ресурсів, але й загрожуює стабільності пенсійної та соціальної систем, обмежує потенціал економічного зростання і ускладнює реалізацію довгострокової стратегії розвитку держави.

На офіційному рівні питання економічної безпеки висвітлене у "Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України", розробленій Міністерством економіки України. У цьому нормативному документі економічна безпека трактується як комплексне утворення, що включає широкий спектр показників і сфер: макроекономічну рівновагу, стійкість фінансо-

вої системи, конкурентоспроможність в умовах зовнішньої торгівлі, привабливість для інвестицій, технологічну модернізацію, енергетичну незалежність, виробничий потенціал, демографічну стабільність, соціальне забезпечення громадян і рівень продовольчої безпеки. Така концептуальна модель відображає прагнення державної політики до проактивного управління ризиками та раннього виявлення загроз, що можуть вплинути на економічну цілісність країни [11].

У контексті історичного розвитку слід згадати й класичну точку зору, яка ототожнює економічну безпеку з воєнно-економічною міцністю держави. Даний підхід підтримував ще Адам Сміт, який у своїй праці вказував на те, що військова перевага належить передусім можливим та розвиненим націям, оскільки саме вони здатні фінансувати складні та коштовні оборонні системи. У цьому розумінні економічна міць виступає не лише засобом досягнення національного добробуту, але й ключовим чинником стратегічної безпеки у широкому геополітичному сенсі [21].

Разом із розвитком глобальної політики та економіки в ХХІ столітті починає домінувати критичне переосмислення традиційного уявлення про економічну безпеку як винятково інструменту воєнно-економічної могутності. Сучасна практика підтверджує обмеженість такої інтерпретації. Згідно з даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI), частка оборонних витрат у світовому валовому внутрішньому продукті знизилася з близько 6% у 1960-х роках до лише 2.2% у 2020 році [22], що свідчить про трансформацію глобальних пріоритетів: вагу дедалі більше набувають не обсяги витрат, а ефективність мобілізації наявних ресурсів, адаптивність до нових загроз, науково-технологічний рівень та якість управлінських рішень.

Яскравим прикладом нового виміру економічної безпеки стала повномасштабна агресія російської федерації проти України. Попри значну економічну нерівність між державами, Україна змогла мобілізувати ресурси через широку міжнародну підтримку, ефективно застосування цифрових технологій, стратегічну комунікацію, волонтерський потенціал та високий рівень громадянської мобілізації, що підтверджує ідею, за якої, сучасна безпека не обмежується лише фінансовими чи виробничими показниками, а включає ширший набір факторів — від інституційної спроможності до моральної єдності суспільства.

Міжнародна організація праці (МОП) визначає економічну небезпеку через два взаємопов'язані аспекти: ризики — як вірогідність настання негативних наслідків, та невизначеність — як неможливість точно передбачити майбутній розвиток подій [20]. У контексті сучасної глобалізованої економіки ці загрози дедалі частіше носять транскордонний характер. Вони породжуються впливом нестабільних світових фінансових ринків, криз у логістичних ланцюгах, енергетичних потрясінь, геополітичних конфліктів і загострення кліматичних викликів. Серед провідних академічних інституцій, що формують теоретичну базу сучасного розуміння економічної безпеки, слід згадати Лондонську школу економіки (LSE), Лондонський інститут стратегічних досліджень, Стокгольмський інститут проблем безпеки, які наполегливо вказують на необхідність інтегрального підходу до аналізу економічних загроз.

Теоретичні засади такого переосмислення були закладені ще у 1980-х роках. Зокрема, Баррі Бузан, один із засновників Копенгагенської школи безпекових студій, у своїй фундаментальній праці "Люди, держави та страх" (1983) виокремлює два основоположні аспекти, в яких економічні чинники безпосередньо впливають на безпекову архітектуру держави [16]. Перший стосується залежності оборонної промисловості від імпорту стратегічних ресурсів — критичної вразливості у випадку зовнішньої ізоляції або конфлікту. Другий пов'язаний із переважаючою орієнтацією державної економіки на експорт, що може призвести до надмірної відкритості, втрати економічного суверенітету та зростання вразливості до зовнішніх шоків.

Таким чином, еволюція наукових підходів і аналіз офіційних стратегічних документів свідчать про те, що економічна безпека набуває багатовимірного змісту, який значно перевершує її традиційне військово-промислове трактування. У центрі уваги сучасної парадигми перебуває складна система взаємозв'язків між економічною стабільністю, інституційною спроможністю, соціальною згуртованістю, науково-технічним прогресом, демографічною динамікою та міжнародною інтеграцією. Забезпечення економічної безпеки у таких умовах вимагає стратегічного бачення, гнучкої державної політики, ефективного кризового менеджменту та постійного моніторингу зовнішніх і внутрішніх ризиків.

Серед ключових складових економічної безпеки особливе місце належить продовольчій безпеці, яка виступає фундаментальною пере-

думовою фізичного виживання населення, соціальної стабільності та функціонування державної системи, особливо в умовах глобальних потрясінь, таких як воєнні конфлікти, зміна клімату, пандемії чи економічні кризи. Її значення значно зросло у зв'язку з наростаючою складністю міжнародного продовольчого ланцюга та зростанням залежності країн від імпортованих ресурсів.

Інституційне оформлення концепції продовольчої безпеки бере початок з Всесвітньої продовольчої конференції, що відбулася у 1974 році в Римі під егідою Організації Об'єднаних Націй. Саме ця конференція стала відправною точкою для визнання права на продовольство як одного з базових елементів економічного і соціального розвитку. Наступного року, у 1975, був створений Міжнародний інститут з дослідження продовольчої політики (International Food Policy Research Institute — IFPRI), який заклавав наукові підвалини для аналізу продовольчої безпеки як багатовимірного та динамічного явища, що охоплює не лише аграрну сферу, а й соціальні, економічні та політичні аспекти.

Найбільш визнаним і широко вживаним є визначення, запропоноване Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO), згідно з яким продовольча безпека має місце тоді, коли всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої, безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам та харчовим уподобанням для ведення активного і здорового життя [17]. Це визначення акцентує увагу не тільки на фізичній наявності продуктів харчування, але й на соціально-економічних передумовах, що забезпечують рівний доступ до них.

Подальший розвиток концепції отримав новий імпульс із запровадженням у 2020 році Групою високого рівня експертів з питань продовольчої безпеки та харчування (HLPE) шести вимірів продовольчої безпеки. До вже установлених складових — наявності, доступності, використання та стабільності — було додано ще два: агентність (agency) як спроможність людей і спільнот брати участь у процесах прийняття рішень щодо системи продовольства, та сталість (sustainability) як здатність забезпечувати продовольчу безпеку для майбутніх поколінь без шкоди для довкілля та ресурсної бази [18]. Це стало важливим кроком до інтеграції продовольчої безпеки у ширший контекст сталого розвитку.

Таким чином, сучасне розуміння продовольчої безпеки виходить далеко за межі тра-

диційного аграрно-економічного підходу. Вона розглядається як системне поняття, що поєднує соціальні, політичні, екологічні та культурні виміри. Особливу актуальність це набуває для країн, що перебувають у стані конфлікту або відчувають наслідки глобальної економічної нестабільності. У цьому контексті продовольча безпека є не лише складовою економічної безпеки, а й чинником внутрішньої легітимності державної влади, індикатором ефективності інституцій та умовою довгострокового соціального добробуту. З огляду на це, формування продовольчої політики повинно спиратися на інтегральний підхід, який охоплює продовольче виробництво, логістику, інфраструктуру, регуляторну політику, охорону довкілля та права людини.

У межах національного законодавства України продовольча безпека розглядається як один із ключових пріоритетів державної політики у сфері національної безпеки. Це зумовлено розумінням її фундаментальної ролі у забезпеченні стабільного функціонування суспільства, збереженні людського потенціалу та недопущенні соціальних потрясінь. Так, відповідно до положень Закону України "Про основи національної безпеки України" від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, національна безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, що створює умови для сталого розвитку країни та передбачає здатність держави своєчасно ідентифікувати, запобігати та нейтралізовувати внутрішні й зовнішні загрози [5]. У цьому контексті продовольча безпека посідає важливе місце як елемент забезпечення внутрішньої стабільності.

Поглиблене розуміння змісту продовольчої безпеки закладено у положеннях проекту Закону України "Про продовольчу безпеку України", у якому надається розширене тлумачення цієї категорії. Відповідно до проекту, продовольча безпека трактується як стан захищеності життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави, що передбачає гарантування фізичної та економічної доступності високоякісних продуктів харчування, які відповідають науково обґрунтованим медико-біологічним нормам споживання. Окрім цього, визначаються два стратегічних напрямки політи-

Таблиця 1. Еволюція визначень продовольчої безпеки

Рік	Установа	Визначення
1974	ООН	«Доступність у будь-який час необхідних світових продовольчих запасів основних продуктів харчування для сталого зростання споживання та компенсації коливань виробництва і цін».
1983	ФАО	«Забезпечення таких умов, щоб усі люди в будь-який час мали як фізичний, так і економічний доступ до основних видів продовольства, якого вони потребують».
1986	Світовий банк	«Забезпечення доступу всіх людей у будь-який час до достатньої кількості їжі для активного і здорового життя».
1996	ФАО	«Ситуація, коли усі люди в будь-який час мають фізичну, соціальну та економічну можливість доступу до безпечної та поживної їжі, що відповідає їхнім потребам для активного і здорового життя».
2001	ФАО	«Стан, коли всі люди завжди мають фізичний, економічний і рівний з соціальної точки зору доступ до безпечного та поживного продовольства в кількості, достатній для задоволення своїх потреб і переваг у їжі, необхідний для активного й здорового життя».
2020	Група експертів високого рівня з продовольчої безпеки та харчування (HLPE)	«Ситуація, яка існує, коли всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої, безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам і харчовим перевагам для активного та здорового життя».

Джерело: узагальнено автором за [7].

ки у цій сфері: по-перше, забезпечення стабільного та безперебійного постачання продуктів населенню, і по-друге — досягнення продовольчої незалежності шляхом переважного задоволення внутрішніх потреб за рахунок національного виробництва, з урахуванням потенціалу державного резерву [14]. Такий підхід підкреслює не лише споживчий, але й стратегічний вимір продовольчої безпеки.

Однак, забезпечення продовольчої безпеки виходить за межі суто правового або нормативного регулювання. Воно потребує системної державної політики, що поєднує комплекс заходів економічного, соціального, екологічного та інфраструктурного характеру. Зокрема, йдеться про необхідність створення сприятливого інвестиційного клімату в агропромисловому секторі, підтримку вітчизняних виробників, розвиток логістичних потужностей для зберігання, транспортування і реалізації продуктів харчування, впровадження сучасних технологій вирощування та переробки сільськогосподарської продукції, а також дотримання екологічних і санітарних стандартів. Ефективність реалізації цих напрямів прямо впливає на рівень продовольчої стабільності в державі та на здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам.

Продовольча безпека водночас є і ключовим елементом стратегії державного управління розвитком сільських територій. У проєкті

Закону України "Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку" від 21 березня 2018 року № 8171, у статті 6 наголошується, що забезпечення стабільної продовольчої безпеки країни є визначальною метою державної політики в аграрному секторі [6]. Це обґрунтовано усвідомленням того, що продукти харчування не просто задовольняють базові потреби людини, а є важливим стратегічним ресурсом національного масштабу. Їхня наявність, якість та доступність безпосередньо впливають на стан громадського здоров'я, рівень добробуту, стійкість до криз і загроз, а також визначають загальну економічну й політичну стабільність держави. У підсумку, національна правова база України демонструє чітке усвідомлення важливості продовольчої безпеки як невід'ємної складової не лише економічної, але й загальної національної безпеки. Такий підхід відповідає сучасним міжнародним тенденціям, які трактують продовольчу безпеку як системне і міждисциплінарне явище, що охоплює питання сталого розвитку, соціальної справедливості, екологічної рівноваги та прав людини.

Попри значущість тематики, у міжнародному науковому та політичному дискурсі досі не напрацьовано єдиного уніфікованого визначення поняття "продовольча безпека". Як зазначає Я. Алексеева, першочерговим завданням дослідників є узагальнення різноманітних підходів до розуміння цього терміна, виокремлення їх спільних ознак і спроба наукової систематизації [1].

Цікавим є підхід А. Орлова, який розглядає продовольчу безпеку не лише через призму фізичного доступу до їжі, а як складну багатовимірну характеристику, що включає також соціальні та екологічні аспекти. Він виділяє три граничні критерії, за межами яких порушується продовольча стабільність: мінімально допустимий рівень виробництва, інвестицій і фінансування аграрної сфери, після якого економічний розвиток втрачає самостійність; рівень зниження якості життя, що провокує соціальні напруження; екологічна межа деградації навколишнього середовища, після якої аграрна система зазнає незворотних втрат [12].

Інший підхід запропоновано науковцями Р. Гумеровим, В. Назаренком та Д. Павловим. Вони наголошують, що продовольча безпека передбачає, по-перше, стабільне забезпечення населення продуктами харчування в обсягах, достатніх для підтримання здоров'я та життєздатності. По-друге, йдеться про зниження імпортозалежності та стимулювання внутріш-

нього виробництва, що є основою для економічної незалежності держави. Дослідники також пропонують багатовимірну систему оцінювання рівня продовольчої безпеки, яка включає кількісні показники: темпи зростання обсягів імпорту харчових товарів; частку імпортової продукції на внутрішньому ринку; зміну обсягів продажу вітчизняних продуктів; обсяги національного виробництва; рівень використання виробничих потужностей; динаміку зайнятості в аграрному секторі. Окрім того, важливо враховувати якісні характеристики, зокрема різницю в споживанні продуктів серед соціальних груп із різним рівнем доходу [4].

На нашу думку, вивчення стану продовольчої безпеки держави виключно через призму статистичних даних про обсяги виробництва та споживання харчових продуктів є надто вузьким і не дозволяє сформулювати цілісне уявлення про реальний рівень забезпеченості населення продовольством. Такий підхід залишає поза увагою надзвичайно важливий аспект — якість продуктів харчування. На жаль, у більшості випадків вона не піддається належному статистичному обліку, а її законодавче регулювання в Україні є фрагментарним, поверхневим і недостатньо систематизованим. Наявна нормативно-правова база не дає вичерпних відповідей на питання контролю, стандартів і гарантій продовольчої якості, що створює загрозу для здоров'я населення та підриває довіру до внутрішнього аграрного сектору.

Сучасне українське законодавство у сфері продовольчої безпеки потребує комплексної ревізії та оновлення з урахуванням міжнародних стандартів і практик. Зокрема, необхідно усунути розрив між формальною наявністю регламентів та їх фактичним виконанням. Аграрно-правова наука, яка мала б відігравати провідну роль у формуванні засад продовольчої безпеки, також вимагає поглибленого дослідження й активнішої інтеграції в процеси нормотворення. У перспективі вкрай актуальним є розроблення загальнонаціональної стратегії продовольчої безпеки, яка б не обмежувалась суто економічним або аграрним підходом, а охоплювала юридичні, соціальні, екологічні, технологічні та гуманітарні аспекти проблеми.

Оцінювати стан продовольчої безпеки слід через поєднання кількісних та якісних індикаторів. Зокрема, важливими є показники середньодушового виробництва базових харчових продуктів у межах країни, співвідношення реального обсягу виробництва до рекомендованих норм раціонального споживання, а також

наявність перехідних і стратегічних запасів продовольства. Останні є надзвичайно важливими у випадках надзвичайних ситуацій, військових конфліктів або перебоїв із поставками. Наявність таких резервів дозволяє гарантувати безперервне постачання продуктів населенню навіть у кризові періоди.

Функціонування державної системи стратегічних продовольчих запасів є одним із головних елементів національної безпеки у сфері продовольства. Її ефективність визначається не лише обсягами накопичених ресурсів, але й наявністю чітких процедур їх оновлення, розподілу, обліку та використання. Згідно з міжнародною практикою, такі запаси повинні бути здатними забезпечити мінімально необхідне харчове споживання на певний період часу — від кількох тижнів до кількох місяців, залежно від рівня ризиків і сценаріїв, передбачених державними програмами. В Україні ж ці механізми наразі не мають належного правового забезпечення і вимагають системного оновлення в межах загальної архітектури продовольчої безпеки.

З огляду на виклики сучасності, серед яких особливу загрозу становлять військові дії, глобальні епідемії та кліматичні зміни, національна система продовольчої безпеки має бути не лише адаптивною, але й стійкою до потрясінь. Саме тому ключовими умовами її ефективного функціонування є не тільки високі показники виробництва, а й забезпечення належної якості продуктів, наявність стратегічних резервів, правова чіткість механізмів розподілу та міжсекторальна взаємодія усіх зацікавлених інституцій. Лише в умовах збалансованого поєднання кількісних і якісних характеристик можна досягти справжньої продовольчої безпеки, яка стане надійною опорою економічної стійкості та соціального добробуту держави.

Оцінювання рівня продовольчої безпеки повинно ґрунтуватися на комплексному аналізі показників, які можна умовно поділити на чотири основні групи:

1. Індикатори фактичного споживання продуктів, які відображають не лише загальний обсяг спожитого продовольства, але й відмінності у харчуванні між соціальними верствами населення, що мають різний рівень доходів, місце проживання або доступ до харчових ресурсів.

2. Індикатори аграрного виробництва, котрі характеризують обсяги виробництва продовольчих товарів та сировини, визначають спроможність агросектору задовольняти внутрішні потреби.

3. Індикатори структури споживчого раціону, які дозволяють оцінити збалансованість харчування, зокрема співвідношення між різними групами продуктів, такими як білки, жири, вуглеводи, а також вітамінні компоненти.

4. Індикатори рівня продовольчої самодостатності, котрі безпосередньо показують, наскільки країна здатна самостійно забезпечити себе ключовими видами продуктів без залежності від імпорту [12].

У чинному правовому полі України дані критерії частково закріплені в Методиці оцінювання рівня економічної безпеки України, затвердженій Наказом Міністерства економіки України від 29.10.2013 № 1277. В документі продовольча безпека розглядається як один із структурних елементів економічної безпеки держави. Визначаються відповідні індикативні порогові значення, за межами яких починаються ризики для стабільності національного продовольчого ринку [11].

Крім того, Національна доповідь про стан продовольчої безпеки України, яка щорічно готується відповідно до вимог Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" (стаття 25), містить інформаційно-аналітичну базу для моніторингу ситуації у сфері продовольства. У документі використовуються показники забезпечення населення основними видами продовольства, коефіцієнт самозабезпечення, а також індекс споживчих цін на продукти харчування.

Значну теоретичну цінність має підхід, запропонований С. Квашею, який розглядає продовольчу безпеку як багатоаспектну категорію, що включає політичні, економічні та соціальні виміри [8].

— Політичний аспект стосується здатності держави зберігати позитивний міжнародний імідж, виступати надійним партнером у міжнародній аграрній торгівлі та гарантувати громадянам доступ до якісного й безпечного харчування відповідно до світових стандартів.

— Економічний вимір відображає ефективність використання внутрішнього аграрного потенціалу, здатність держави створювати умови для самозабезпечення продовольством шляхом розвитку власного виробництва. Це передбачає зменшення критичної залежності від зовнішніх постачальників і забезпечення економічної стійкості.

— Соціальний аспект охоплює зайнятість населення в аграрному секторі, гідний рівень оплати праці, а також доступ до необхідної інфраструктури, що забезпечує стабільне функціонування сільських територій. Забезпечен-

ня соціальної рівноваги в сільській місцевості є однією з умов досягнення загального рівня продовольчої безпеки.

Сучасний стан продовольчої безпеки України визначається комплексом взаємопов'язаних факторів. Одним із провідних є рівень розвитку аграрного сектору, включаючи не лише великотоварне виробництво, а й особисті селянські господарства, які залишаються важливими постачальниками продукції на внутрішній ринок. Додатково, ефективність функціонування харчової промисловості, здатність забезпечити належну переробку продукції та адаптація до стандартів якості та безпеки відіграють важливу роль у формуванні стабільної продовольчої системи.

На формування продовольчої безпеки держави впливають численні взаємопов'язані чинники як економічного, так і соціально-екологічного характеру. Одним із першочергових компонентів у цьому контексті виступає фінансова стійкість аграрного сектору. Від наявності стабільного фінансування, доступу до довгострокових і вигідних кредитів, ефективної системи державної підтримки, дотацій та субсидій залежить здатність сільськогосподарських підприємств адаптуватися до змін, модернізувати виробництво, розширювати свої потужності та забезпечувати сталий розвиток.

Не менш важливим чинником є інвестиційна привабливість аграрної галузі. Вона визначається, з одного боку, рівнем прозорості земельних відносин, наявністю чіткого правового механізму захисту інвесторів, а з іншого — стимулюючою податковою політикою, яка має заохочувати як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів до вкладення капіталу у сільське господарство. Без ефективного правового середовища та гарантій недоторканності інвестицій неможливо очікувати довгострокового зростання сектора, що є критичним для забезпечення продовольчої безпеки.

Окрему роль відіграє розвиток логістичної та транспортної інфраструктури. Сільськогосподарська продукція, особливо швидкопсувна, потребує ефективного, своєчасного транспортування як внутрішнім, так і зовнішнім ринкам. Наявність належного доступу до портів, залізничного сполучення, автомобільних доріг, систем зберігання і перевантаження вантажів — усе це визначає здатність агросектору не лише задовольнити внутрішній попит, а й конкурувати на міжнародному рівні.

Сучасне сільське господарство неможливе без активного впровадження інновацій. Цифрові технології, автоматизація процесів, точне

землеробство, біотехнології, а також вдосконалені методи зберігання й обробки продукції дозволяють значно підвищити продуктивність і якість виробництва, знизити витрати та втрати ресурсів. Інноваційний потенціал аграрної галузі на пряму корелює з її конкурентоспроможністю та стабільністю.

Також важливим макроекономічним фактором є рівень купівельної спроможності населення. Навіть за умов достатньої пропозиції продуктів, слабка платоспроможність громадян знижує фактичну доступність їжі, що породжує соціальні напруження і загрожує внутрішній стабільності. Економічна криза, безробіття та інфляція можуть стати бар'єрами до забезпечення базових харчових потреб значної частини населення.

Екологічна складова продовольчої безпеки також не може бути недооцінена. Стан довкілля, деградація ґрунтів, зменшення запасів прісної води, ерозія, забруднення та кліматичні зміни безпосередньо впливають на врожайність, сезонність і навіть можливість вирощування окремих культур у певних регіонах. У цьому контексті важливими стають підходи до раціонального природокористування, відновлення родючості ґрунтів і розвиток сталих форм господарювання.

Крім того, слід враховувати функціонування зовнішньоекономічних зв'язків. Залежність від імпортних поставок окремих груп продовольства чи сировини може створювати додаткові ризики в умовах воєнних дій, політичної ізоляції або глобальних ланцюгових збоїв. Водночас ефективний експорт дозволяє не лише підтримувати позитивне сальдо торгівлі, а й забезпечувати валютні надходження, які необхідні для фінансування внутрішнього агросектору.

Зрештою, демографічна ситуація в країні також є визначальним чинником у забезпеченні продовольчої безпеки. Зменшення чисельності населення, старіння суспільства, внутрішня міграція та зовнішня еміграція створюють нові виклики для системи продовольчого планування, оскільки змінюються споживчі звички, структура попиту та регіональний розподіл потреб. Особливо критичною ця проблема стає для України, де війна та пов'язана з нею міграційна криза спричинили різке скорочення населення, що загострює ризики депопуляції та ставить нові вимоги до адаптації продовольчої політики.

Продовольча безпека є надзвичайно складною багатовимірною категорією, що формується під впливом численних взаємопов'язаних

факторів, які охоплюють економічні, технічні, соціальні, правові та екологічні аспекти. Забезпечення стабільного продовольчого середовища в державі потребує не лише ефективного державного управління, але й узгоджених дій між усіма секторами економіки, наукою, суспільством і міжнародними партнерами. Комплексний підхід до вирішення проблем у цій сфері має базуватися на стратегічному плануванні, міжгалузевій координації, створенні гнучкої нормативно-правової бази, а також на впровадженні сучасних технологій і екологічно збалансованих практик у виробництві та розподілі продуктів харчування.

Національна система продовольчої безпеки повинна бути інтегрованою частиною загальної системи економічної та національної безпеки. Вона має гарантувати кожному громадянину доступ до якісного, безпечного та достатнього харчування незалежно від соціального статусу, місця проживання чи політичної ситуації в країні. У цьому контексті критично важливою є наявність дієвих механізмів прогнозування загроз, управління ризиками та забезпечення готовності до надзвичайних ситуацій, які можуть вплинути на функціонування агропродовольчої системи.

Особливої актуальності питання продовольчої безпеки набуло у зв'язку з повномасштабною війною в Україні, яка завдала серйозного удару по аграрному сектору — одній з ключових галузей національної економіки. У цьому новому контексті постають додаткові, надзвичайно серйозні виклики, які необхідно враховувати при оцінці реального стану продовольчої безпеки. По-перше, значна частина сільськогосподарських територій опинилася в зоні бойових дій або тимчасово окупована, що фактично унеможливує їх використання для ведення повноцінного господарства. По-друге, проблема мінування сільськогосподарських угідь створює довготривалий ризик для життя аграріїв та перешкоджає проведенню посівної кампанії, а отже, і формуванню нового врожаю.

Крім того, обстріли та інші форми збройної агресії спричинили масштабне руйнування логістичної та складської інфраструктури — елеваторів, зерносховищ, складів, логістичних центрів і транспортних шляхів. Це не лише ускладнює збереження і транспортування продукції, а й створює додаткові логістичні витрати та втрати. Зниження виробничих потужностей аграрного сектору також пов'язане з браком матеріально-технічних ресурсів, порушенням ланцюгів постачання, дефіцитом пального, добрив і засобів захисту рослин, а також з

гострою нестачею трудових кадрів через мобілізацію та міграцію населення.

Ще одним вагомим наслідком війни є посилення гуманітарної кризи в окремих регіонах України, особливо в тих, що зазнали прямих руйнувань або залишилися відрізними від централізованих систем забезпечення. У таких умовах продовольча безпека втрачає свій суто економічний характер і набуває гуманітарного виміру, вимагаючи оперативних заходів реагування з боку держави, міжнародних організацій і волонтерських структур. Забезпечення базових потреб населення у харчових продуктах стає питанням виживання, а не лише економічної стабільності.

Таким чином, сучасне розуміння продовольчої безпеки в Україні має включати не лише традиційні фактори її формування, а й нові реалії, пов'язані з війною. Перераховані обставини вимагають перегляду стратегічних підходів до управління аграрною політикою, розробки нових механізмів відновлення зруйнованої інфраструктури, розмінування територій, відновлення інвестиційної привабливості сільського господарства, посилення державної підтримки агровиробників і зміцнення національної системи резервів. Продовольча безпека, з огляду на це, повинна стати однією з пріоритетних складових державної політики у воєнний період та невід'ємним елементом національної безпеки загалом.

В умовах глибоких трансформацій, зумовлених як внутрішніми проблемами, так і зовнішніми викликами, зокрема війною, економічною кризою та глобальними продовольчими змінами, продовольча безпека України зазнає серйозних загроз, що набули системного характеру. Їхнє своєчасне виявлення, аналіз і нейтралізація є передумовою для формування ефективної стратегії забезпечення населення країни безпечними, якісними й доступними продуктами харчування. Основними серед таких загроз є:

1. Низький рівень споживання повноцінного білка, особливо продуктів тваринного походження, що не покриває добові потреби організму в енергії та життєво необхідних амінокислотах. Це може спричинити погіршення фізичного та психічного здоров'я населення, особливо вразливих груп, таких як діти, літні люди, вагітні жінки та військовослужбовці.

2. Надмірне фінансове навантаження на домогосподарства у сфері харчування. Більше 40% сукупного доходу сімей витрачається на продукти, що вказує на низький рівень купівельної спроможності, зростання цін на про-

довольство, а також недоступність багатьох продуктів для середньостатистичного українця. Така ситуація посилює соціальну нерівність та формує нові прошарки продовольчо незахищеного населення.

3. Залежність від імпорту окремих категорій товарів харчової групи, зокрема риби, морепродуктів, екзотичних фруктів, спецій та деяких технологічно складних продуктів, робить вітчизняну продовольчу систему вразливою до коливань валютного курсу, глобальних криз і порушень логістичних ланцюгів.

4. Скорочення місткості внутрішнього ринку через падіння реальних доходів населення та зменшення чисельності платоспроможних споживачів унаслідок війни, еміграції, безробіття та загальної економічної нестабільності. Зниження внутрішнього попиту створює труднощі для аграрного виробника, що у свою чергу впливає на загальну стабільність продовольчого сектору.

5. Недосконалість системи контролю якості та безпечності харчових продуктів. Наявні регулюючі механізми часто є фрагментарними, слабо скоординованими між різними органами, а система моніторингу ризиків не охоплює всі етапи виробничо-логістичного ланцюга. Це створює передумови для поширення контрафактної, неякісної або небезпечної продукції.

6. Зменшення обсягів стратегічних продовольчих резервів, які мають забезпечувати стабільність поставок у кризових умовах. Війна, логістичні порушення та фінансова нестабільність обмежили можливості поповнення таких запасів, що істотно знижує здатність держави оперативно реагувати на форс-мажорні ситуації, пов'язані з продовольством.

До цих загроз також можна додати техногенні та природні ризики, як-от погіршення екологічного стану земель, зміни клімату, посухи, паводки, що ускладнюють агровиробництво. Крім того, дефіцит кваліфікованих кадрів у сільському господарстві, що посилюється внаслідок мобілізації та міграції, створює додаткові труднощі для стабільного функціонування аграрного сектору.

На сучасному етапі продовольча безпека України опинилася під тиском цілого спектра системних викликів, зумовлених як внутрішніми трансформаціями, так і зовнішніми загрозами. Війна, глобальна економічна нестабільність, послаблення внутрішнього попиту, міграція населення, демографічні процеси та деградація сільськогосподарських ресурсів формують складне середовище, у якому продовольча система країни змушена функціонувати. За та-

ких умов недостатнім є лише короткострокове оперативне реагування. Потрібне глибоке переосмислення стратегічних засад агропродовольчої політики, з урахуванням поточних реалій та довгострокових ризиків.

Забезпечення стабільної продовольчої безпеки вимагає комплексного та багаторівневого підходу, який включає посилення державного регулювання аграрної сфери, формування сприятливого інституційного середовища, стимулювання вітчизняного виробництва, впровадження інновацій у технологічні процеси, розвиток інфраструктури та удосконалення системи стратегічного резервування. Також важливо запровадити ефективні механізми управління ризиками, адаптовані до умов воєнного стану, економічних криз і екологічних загроз.

Окрему увагу слід приділити оновленню законодавчої бази у сфері безпечності та якості харчових продуктів, а також створенню дієвої системи моніторингу ключових індикаторів продовольчої безпеки. Лише за умови активної державної політики, яка інтегрує правові, економічні, соціальні та екологічні виміри, можна сформувати стійку продовольчу систему, здатну не лише задовольняти потреби населення, але й зміцнювати національну безпеку в умовах постійних викликів і глобальної нестабільності.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження було проаналізовано послідовну еволюцію ключових категорій, а саме: "безпека", "національна безпека", "економічна безпека" та "продовольча безпека". Встановлено, що фундаментом для формування поняття "національна безпека" слугують базові засади загального розуміння "безпеки" як стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. Із розвитком постіндустріального суспільства, активізацією глобалізаційних процесів та ускладненням соціально-економічних і політичних взаємозв'язків, концепція національної безпеки зазнала суттєвого розширення, охопивши нові напрями, серед яких чільне місце займає економічна безпека.

У свою чергу, економічна безпека, як стратегічно важлива підсистема національної безпеки, також трансформувалася, деталізуючи окремі напрями захищеності економічного потенціалу держави. Одним із таких напрямів є продовольча безпека — динамічне та багатогранне явище, яке постійно змінюється під впливом глобальних викликів, технологічного роз-

витку, демографічних зрушень, збройних конфліктів та кліматичних змін.

Продовольча безпека в сучасних умовах є не лише складовою економічної безпеки, а й критичним фактором стабільності держави, її соціального добробуту та міжнародного авторитету. Вона охоплює питання достатності, доступності, якості та безпечності продуктів харчування для населення, а також функціонування ефективної інституційної, нормативно-правової та інфраструктурної системи, здатної реагувати на кризові явища. Отже, дослідження показало, що продовольча безпека є гнучким, адаптивним і стратегічним елементом загальної системи економічної безпеки, який потребує постійного оновлення підходів до її забезпечення відповідно до викликів часу.

Література:

1. Алексєєва Я. Наукові засади визначення продуктової безпеки. Ефективність державного управління: Збірник наукових праць. Львів, 2015. Вип. 42. С. 100—107.
2. Арістотель. Політика. Київ. Юніверс, 2000. 352 с.
3. Варналій З.С. Економічна безпека. Київ. Центр учбової літератури, 2010. 376 с.
4. Гумеров Р., Назаренко В., Павлов Д. Продовольча безпека: сучасні підходи та проблеми. Харків. Харківський національний університет, 2018. 312 с.
5. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 21.06.2018 р. № 2469-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: kodeksy.com.ua/pro_natsional_nu_bezpeku_ukrayini.htm.
6. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку" (Проект Закону України від 21.03.2018 № 8171) [Електронний ресурс]. Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511.
7. Заходим М. В. Продовольча безпека та її місце у структурі економічної безпеки держави. Інноваційна економіка, 2022. № 1. С. 31—37.
8. Кваша С.М. Економічна безпека аграрного сектору: концептуальні основи формування. Київ. ННЦ ІАЕ, 2017. 272 с.
9. Копитко М.І., Заверуха Д.А. Основи економічної безпеки. Львів. ЛНУ, 2019. 248 с.
10. Мандзіновська Х.О. Економічна безпека держави: теоретико-методологічні аспекти. Київ. Наукова думка, 2020. 294 с.
11. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/print>.
12. Орлов А. Продовольча безпека: соціальні та екологічні аспекти. Київ. Нова економіка, 2019. 248 с.
13. Платон. Держава. Київ. Основи, 2001. 412 с.
14. Проект Закону України "Про продовольчу безпеку України" [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/3498-17.
15. Стратегія економічної безпеки України до 2025 року. Кабінет Міністрів України, 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua>.
16. Buzan B. People, States and Fear: The National Security Problem in International Relation. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1983.
17. Food and Agriculture Organization (FAO). Rome Declaration on World Food Security, 1996 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>.
18. High Level Panel of Experts (HLPE). Food Security and Nutrition: Building a Global Narrative Towards 2030. A Report by the HLPE of the Committee on World Food Security. Rome, 2020. Режим доступу: <https://www.fao.org/3/ca9731en/ca9731en.pdf>.
19. Hobbes T. Leviathan. Oxford: Oxford University Press, 1996. P. 750.
20. International Labour Organization (ILO). Economic Security for a Better World. Geneva, 2004. P. 450.
21. Smith A. The Wealth of Nations [1776]. N. A., 1937. T. 1. P. 900.
22. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). Yearbook: Armaments, Disarmament and International Security [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS>.
23. Strange S. The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 350.
24. The Committee on Economic Security (CES). Report of the Committee on Economic Security [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ssa.gov/history/reports/ces/ces.html>.
25. United Nations Development Programme (UNDP). New Dimensions of Human Security. In Human Development Report 1994. Oxford: Oxford University Press, 1994. P. 22—46. Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1994_en_chap2.pdf.

26. United Nations. Resolutions and decisions adopted by the General Assembly during its 42nd session, Volume 1, 15 September — 21 December 1987. A/42/49. New York, 1988. P. 126-127.

References:

1. Alekseeva, Y. (2015), "Scientific principles of food security", *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia: Zbirnyk naukovykh prats*, vol. 42, pp. 100—107.

2. Aristotel. (2000), *Polityka [Politics]*, Yunyvers, Kyiv, Ukraine.

3. Varnalii, Z.S. (2010), *Ekonomichna bezpeka [Economic security]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

4. Humerov, R., Nazarenko, V., and Pavlov, D. (2018), *Prodovolcha bezpeka: suchasni pidkhody ta problemy [Food security: modern approaches and problems]*, Kharkivskyi natsionalnyi universytet, Kharkiv, Ukraine.

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), *The Law of Ukraine "On public-private partnership"*, available at: http://kodeksy.com.ua/pro_natsional_nu_bezpeku_ukrayini.htm (Accessed 10 April 2025).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), *Draft Law of Ukraine "On the main principles of state agrarian policy and rural development policy"*, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511 (Accessed 10 April 2025).

7. Zakhodym, M.V. (2022), "Food security and its place in the structure of the state's economic security", *Innovatsiina ekonomika*, vol. 1, pp. 31—37.

8. Kvasha, S.M. (2017), *Ekonomichna bezpeka ahrarnoho sektoru: kontseptyvni osnovy formuvannia [Economic security of the agrarian sector: conceptual foundations of formation]*, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

9. Kopytko, M.I. and Zaverukha, D.A. (2019), *Osnovy ekonomichnoi bezpeky [Basics of economic security]*, LNU, Lviv, Ukraine.

10. Mandzinovska, K.O. (2020), *Ekonomichna bezpeka derzhavy: teoretyko-metodolohichni aspekty [Economic security of the state: theoretical and methodological aspects]*, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

11. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "Methodological recommendations on calculating the level of economic security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/print> (Accessed 10 April 2025).

12. Orlov, A. (2019), *Prodovolcha bezpeka: sotsialni ta eholohichni aspekty [Food security: social and ecological aspects]*, Nova ekonomika, Kyiv, Ukraine.

13. Platon. (2001), *Derzhava [The Republic]*, Osnovy, Kyiv, Ukraine.

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), *Draft Law of Ukraine "On Food Security of Ukraine"*, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3498-17> (Accessed 10 April 2025).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), "Economic security strategy of Ukraine till 2025", available at: <https://www.kmu.gov.ua> (Accessed 10 April 2025).

16. Buzan, B. (1983), *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relation*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, USA.

17. Food and Agriculture Organization (FAO). (1996), "Rome Declaration on World Food Security", available at: <http://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm> (Accessed 10 April 2025).

18. High Level Panel of Experts (HLPE). (2020), *Food Security and Nutrition: Building a Global Narrative Towards 2030, A Report by the HLPE of the Committee on World Food Security*, Rome, available at: <https://www.fao.org/3/ca9731en/ca9731en.pdf> (Accessed 10 April 2025).

19. Hobbes, T. (1996), *Leviathan*, Oxford University Press, Oxford, UK.

20. International Labour Organization (ILO). (2004), *Economic Security for a Better World*, Geneva, Switzerland.

21. Smith, A. (1937), *The Wealth of Nations [1776]*, Methuen & Co. Ltd., London, UK.

22. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). (2025), "Yearbook: Armaments, Disarmament and International Security", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS> (Accessed 10 April 2025).

23. Strange, S. (1996), *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

24. The Committee on Economic Security (CES). (2025), "Report of the Committee on Economic Security", available at: <https://www.ssa.gov/history/reports/ces/ces.html> (Accessed 10 April 2025).

25. United Nations Development Programme (UNDP). (1994), *New Dimensions of Human Security*. In *Human Development Report 1994*, Oxford University Press, Oxford, UK, pp. 22—46, available at: http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1994_en_chap2.pdf (Accessed 10 April 2025).

26. United Nations. (1988), "Resolutions and decisions adopted by the General Assembly during its 42nd session", Volume 1, 15 September — 21 December 1987, A/42/49, New York, USA, pp. 126—127.

Стаття надійшла до редакції 10.04.225 р.